

PRISPEVEK K ZGODOVINI DELAVSKEGA GIBANJA NA ŠKOFJELOŠKEM

Uvod

Letos, ko praznujemo kar tri jubileje hkrati — 40-letnico Komunistične partije Slovenije, 40-letnico, odkar je vodstvo Komunistične partije Jugoslavije prevzel Josip Broz-Tito, in 35-letnico njegovega rojstva — smo želeli tudi z gradivom o delavskem gibanju na škofjeloškem območju prispevati k še bolj poglobljenemu praznovanju vseh treh obletnic. Toda ne nekaj splošnega! Želili smo vsaj skromno pogledati v zgodovino, kako je bilo pred 40 leti oziroma koliko je bilo prav tu na škofjeloškem območju čutiti takratne nove kvalitete premike, zlasti nastanek Komunistične partije Slovenije.

Na pobudo Tehniškega muzeja železarne Jesenice je Loški muzej skupno z ljubljanskim Zgodovinskim arhivom, oddelek v Škofji Loki, že nekaj let nazaj zbiral pisane in ustne vire o delavskem gibanju na Škofjeloškem. Pisanih virov smo našli zelo malo, več pa smo zapisali raznih intervjujev. V Žireh in Škofji Loki smo organizirali s pomočjo občinskega komiteja Zveze komunistov iz Škofje Loke razgovore na osnovi naprej pripravljenih vprašanj. Zapisniki teh razgovorov so po vsebini precej prečiščeni, ker so pripovedovalci drug drugega lahko takoj popravljali, če se niso strinjali. Težje je bilo pri individualnih intervjujih. Koliko so podatki teh zapisnikov objektivni, bo tu prvič preizkušeno. Veseli bomo vseh dodatnih in konkretnih pripomb. Prosili pa bi, da ste strpní do posameznih izjav in upoštevate, da so nam pripovedovali po spominu. In kdo se nikoli ne zmoti, posebno še, če ga sprašujemo tudi za več kot pol stoletja nazaj!

Delo bomo nadaljevali, saj so to šele začetki. Zato tudi zbrano besedilo ne teče vezano, marveč preskakuje cela obdobja, še bolj pa kraje. Doslej zbrano gradivo nas je vodilo, da obravnavamo samo štiri kraje: Žiri, Škofjo Loko, Železnike in Selca. Prav primer Selc kot skoraj tipičnega agrarnega naselja, vendar z zelo živahnim političnim življenjem ob močni prisotnosti socialistov takoj po prvi svetovni vojni, daje upanje, da je bilo na Škofjeloškem še kakšno tako naselje. Večina Poljanske doline daje zaenkrat na videz vtis, kot da v stari Jugoslaviji politično ni bila razgibana, toda določeni viri kažejo na drugačnejšo, bolj živahno podobo. Tudi Poljanska vstaja decembra 1941 je močan dokaz za zadnjo domnevo. Potrebno pa bo tudi pregledati arhive list za listom in v časopisih stran za stranjo, tako kot smo naredili s socialističnimi glasili za Selca takoj po prvi svetovni vojni.

Namenoma se nismo dotikali tiste problematike, ki je že raziskana in objavljena. Tu mislimo na razne časopise, revije, zlasti pa na Loške razglede ter

na zbornika Selške doline in Alpine iz Žirov. Iz vseh teh zapisov in raziskav, ob temeljitem študiju arhivskega gradiva in pretehtanju spominov bo lahko nastala zgodovina delavskega gibanja in sploh splošna zgodovina našega območja v obdobju med obema vojnama.

Toliko v pojasnilo in v opravičilo.

Žiri

Žiri so bile v glavnem v predvojni Jugoslaviji bolj liberalne kot klerikalne.¹ V različnih letih so delovale različne stranke in društva. Najmočnejše stranke so bile radikalna, klerikalna in liberalna. Društva so bila prav tako raznih barv. Leta 1920 je bila ustanovljena Delavska zveza. Čez dve leti so ustanovili Izobraževalno društvo »Bratstvo«. Leta 1926 so prijavili v seznam društev v Ljubljani podružnico Narodnosocialne strokovne zveze v Žireh.² Kmalu po prvi svetovni vojni je bilo ob nekih volitvah v Žireh kar 8 volilnih skrinjic. V ta čas spada tudi shod socialdemokratov v Katrnkovem kozolcu pod vodstvom Etbina Kristana. Zato je potem župnik z lece pridigal, da bo Katrnkov kozolec požrl pekel. Ni jasno, iz katerega razloga so v Žireh socialdemokratom rekli »Mokrači«.

V Žireh pred drugo svetovno vojno niso poznali komunistov; pač so poznali »gostilniške komuniste«, ki pa so zaradi svojega obnašanja naredili več škode kot koristi. Pravi pristaši komunističnih idej so bili Lojze Podobnik, Franc Mrovlje (Košir), Jakob Seljak (Markotov Jaka) in Aleksander Bogataj. Kmalu po prvi svetovni vojni je hotel Franc Mrovlje z rdečo zastavo na konju v cerkev.³ Veliko je moral pretrpeti v življenju zaradi svojega prepričanja Jakob Mrovlje (rojen 1894). Med prvo svetovno vojno se je boril v Galiciji, bil je ujet in je potem sodeloval v ruski revoluciji na strani boljševikov. Po vojni je delal v rudnikih v Kočevju, Trbovljah in drugod. Povsod so ga odpuščali zaradi zavzemanja za delavske pravice. V začetku leta 1924 se je s celo družino preselil k ženini sestri v Liens v Francijo in se zaposlil kot rudar. Kmalu je postal član Komunistične partije Francije. Pogosto so prihajali k njemu na dom somišljeniki na posvete. Zlasti je bil proti vplivu klera na delavce. Leta 1932 je dobil s policije poziv, naj se zglesi. Ko se je vrnil domov, je imel prste umazane od barve za prstne odtise. V 24 urah se je moral izseliti iz Francije; družina bi bila lahko ostala še do konca leta, dokler so imeli veljavne izkaznice, gotovo pa je bilo, da bi jih jim ne podaljšali več. Jakob Mrovlje je s hčerjo Jelico odšel na jugoslovanski konzulat v Lille, kjer pa so mu rekli: »Mrovlje, vi bi bili bolje naredili, ko se bi bili brigali za svojo družino, ne pa za politiko!« Odgovoril jim je: »Zato sem izgnan, ker se borim tudi za druge in ne samo za svojo družino!« Na Jesenicah so Mrovljetovo družino pričakali žandarji z nasajenimi bajoneti. Vrniti so se morali v žirovsko občino, ker so bili tja pristojni. Odtlej je delal kot dninar. Do leta 1935 je bila hiša v Podklancu, kjer so stanovali, stalno pod nadzorstvom žandarmerije. Februarja leta 1941 so ga internirali v Užice. Še pred začetkom vojne se je vrnil od tam peš domov. Ko pa so Nemci poklicali več delavcev v Škofjo Loko, je bil tudi on med njimi. Od tu so jih poslali na delo na Koroško. Zaradi sodelovanja s partizani so ga leta 1944 internirali v Dachau, kjer je izčrpan umrl konec maja 1945.⁴

Po prvi svetovni vojni se je iz Idrije v Žiri priselil profesor francoščine in trgovec s čipkami Lapajne. Izdeloval je strojne čipke. Njegova družina ni hodila v cerkev in tudi otrok ni dal krstiti. Nihče pa ga zato ni gledal postrani ali preganjal. Kasneje se je preselil na Bled.⁵ Iz ruskega ujetništva se je vrnil po vojni Matevž Žakelj (p. d. Klobučar), ki je večkrat s simpatijami govoril o Sovjetski zvezi. Zelo znan, še bolj pa načitan je bil socialist Tine Poljanšek iz Dobračeve. Bral je različno literaturo, med drugim celo Marxov Kapital. Svoj čas je bil poslanec za Žiri v skupščini v Beogradu, toda ker s svojimi predlogi ni uspel, je abdiciral.⁶ V nedeljo 11. februarja 1923 je bil v Žireh volilni shod SSJ. Govoril je Cvajnar in priporočal KDZ. Popoldne pa je že orožnik spraševal zaupnika, kdo je imel shod, češ da ni bil prijavljen. Odgovor je dobil, da je bil shod v odprtem prostoru, za kar pa menda ni bilo potrebno dovoljenje.⁷

Do leta 1930 je bilo v Žireh preko 130 raznih obrtnikov. Samo čevljarjev je bilo dobrih 60. Skoraj vsaka druga hiša je imela čevljarja. Malo pred vojno je bilo pri Gantarju po mnenju enih 72,⁸ po mnenju drugih pa 104,⁹ pri Zajcu 40, pri Mačku pa 30 čevljarjev. Poleg teh so obstajale še štiri zadruge oziroma delniške družbe: Čižmarska, Postolarska, Gospodarska in Sora. Zadnja je bila med starejšimi, druge so nastale po letu 1930. V posameznih zadrugah je bilo do 30 čevljarjev. Nekateri večji obrtniki so bili nekaj časa v zadrugi, potem pa so se osamosvojili. Zajec je bil nekaj časa celo načelnik zadruge. V Strojarski zadrugi je bilo zaposlenih 6 do 7 delavcev. Nekaj je bilo tudi mizarjev. Potočnik je imel 5 do 6 stalnih pomočnikov, podobno pa tudi Demšar in Kunstel. Najbolje je pri čevljarjih stal Gantar. Ta je imel edini zadosti kapitala, da je lahko delal na zalogo v času mrtve sezone, drugi pa so delavce odpuščali.

Sokolska veselica v Žireh ob Katrnkovem kozolcu leta 1913. Nekaj udeležencev je tudi iz Idrije. (Original hrani Ivanka Poljanšek, Žiri 92, fotokopija v Loškem muzeju.)

Zlasti se je to dogajalo ob novem letu. Odpustili so predvsem tiste, ki so imeli vsaj malo možnosti zaslužiti kruh kje drugod.¹⁰ Pa tudi tisti, ki so ostali, niso šli vsak dan na delo. Bili so primeri, ko so v 14 dneh šli samo štirikrat na delo.¹¹ V času sezone pa so delali tudi do 16 ur, šele kasneje so delo znižali na 12 ur. Šele prva vojaška naročila leta 1932 in 1933 so začela izboljševati položaj. Nekateri čevljarji so šli tedaj delat v Ljubljano in celo v Beograd.¹²

O prvem štrajku čevljarjev v Žireh je zelo malo znanega. Franc Giacomelli se je pozanimal pri več ljudeh v Žireh, vendar natančnejših podatkov ni vedel nobeden več povedati. Največ je še vedel Anton Guzelj, ki je bil udeleženec v tem štrajku. Čevljarjem je dajal napotke, kako se boriti za svoje pravice Jože Mohorič iz Trsta, publicist in socialist, ki je prišel v Žiri po prvi svetovni vojni. Kaj je bilo neposreden vzrok štrajku iz leta 1926, še ni znano. Štrajkati so začeli 24. 6. 1926. Ker niso še imeli prave organizacije, se je to kmalu pokazalo kot glavna napaka. Domenili so se bili, da bodo štrajkali pri Gantarju, Zajcu, Mačku in še kje. Zahtevali so zvišanje plač. Toda kot celota so zdržali le prvi dan. Že drugega dne so se zaradi groženj pojavili stavkokazi in po dveh dnevih je bilo vsega konec. Po doslej znanih podatkih so štrajkali samo Gantarjevi delavci. Dosegli so zvišanje za 50 par pri paru čevljev; čevljarji so bili tedaj plačani po komadu in ne na uro. Guzelj se spominja, da sta tedaj izgubila službo on in Jakob Merlak (vulgo Jurjev Jokl).¹³

Da je osveščenost delavcev napredovala, je pokazala že pred letom 1930 budnica pihalne godbe za 1. maj skozi Žiri. Svoje stališče do oblasti so pokazali tudi leta 1935 na volitvah, ko je bila dovoljena samo ena stranka. V Žireh je bila velika volilna abstenenca, čeprav so oblasti točno vodile evidenco, kdo se volitev ni udeležil.¹⁴

Drugi štrajk čevljarjev v Žireh je bil septembra leta 1936. Pripovedovalci so dogodke iz tega štrajka delno mešali z dogodki v štrajku leta 1938. Zato je v nekaterih primerih težko ločiti, kdaj se je kaj zgodilo.

Leta 1935 so delavci v Žireh ustanovili filialo Jugoslovanske strokovne zveze. Večina delavcev pri Gantarju je bilo vključenih v to zvezo.¹⁵ Pri Zajcu pa je bila večina v NSZ. Predsednik NSZ v Žireh je bil v času štrajkov Rudolf Dermota, tajnik pa Stanko Likar, ki je bil istočasno njen zaupnik pri Zajcu.¹⁶

Poleti oziroma jeseni 1936 so delavski zaupniki zahtevali od delodajalcev povišanje plač, a ti se za to niso kaj prida zmenili. Zato so se čevljarji skupno domenili za štrajk. Po dogovoru so na znak strele z možnarjem na Fricovem hribu nad Žirmi prekinili vsi delo. Ustrelil je Vinko Gladek iz Žirov. Bilo je okoli 11. ure dopoldne.¹⁷

Pri Zajcu je imel nalogo začeti štrajk in pojasniti njegov pomen Stanko Likar. Tu so bili vsi delavci v enem prostoru v pritličju, le rezalci in šivalci so bili v prvem nadstropju. Ob dogovorjeni uri je Stanko Likar vstal od dela in na kratko pozval na štrajk. Razen dveh moških in ene ženske so vsi takoj prekinili delo. Dogovorili so se, da pridejo zopet na delo, ko bodo delodajalci ugodili zahtevam.¹⁸ Pri Gantarju je imel podobno nalogo Pavle Kopač. Večina čevljarjev, od 140 do 180, se je zbrala po opustitvi dela na polju pri tako imenovani Glažarjevi opekarni, vzhodno iz Žirov.¹⁹ Kot vodeča govornika sta spregovorila Janez Pestotnik iz Kranja kot predstavnik JSZ in Vladimir Krawos kot zastopnik NSZ.²⁰ Spregovorili so tudi domačini, tako da se je shod zavlekel precej v popoldne.²¹ Rudolf Dermota je v času štrajka, trajal je okoli 14 dni, večkrat šel pogledat v delavnico k Zajcu, če je kaj stavkokazov. Bili in

ostali so samo že omenjeni trije.²² Stavkajoči so se večkrat zbrali v revnejši hiši na Šurkovem griču, da so dobivali informacije o poteku pogajanj.²³ Z delodajalci sta se pogajali s svojimi predstavniki in zaupniki JSZ (beli) in NSZ (plavi).²⁴ Pogajanja so tekla na občini, vendar občinski možje niso s to zadevo imeli kaj več kot toliko, da so odstopili prostore. Poleg že omenjenih zaupnikov naj bodo še omenjeni: Pavle Peternelj (Trčkov), Lovro Žitnik in Janez Jereb.²⁵

Stavka je imela določen uspeh. Po spominu nekaterih so dosegli 10 % povišanje,²⁶ po mnenju Stanka Likarja pa so se borili za 8 do 10 % povišanje, dosegli pa so 5 %, kar pa prav tako ni bilo malo.²⁷ Veliko večja pa je bila moralna zmaga. Delavci so dokončno uvideli, kaj pomeni organiziranost, zlasti pa enotnost. Tega so se še toliko bolj ovedeli delodajalci. K osveščenosti čevljarjev so precej prispevali tudi predstavniki JSZ in NSZ, ki so prihajali v Žiri od drugod. Za JSZ so bili Srečko Žumer, Jože Rozman, Janez Pestotnik, Stane Konič, Tone Pirc, Valentin Sever, Franc Logonder in drugi. V imenu NSZ pa so prihajali magistratni uradnik Rudolf Juvan, tajnik UOZD — bolniške blagajne Franc Rupnik in še nek mlad študent Rupnik. Vsi ti so bili zelo koristni z nasveti pri sklepanju kolektivne pogodbe z delodajalcem.²⁸

Tretja stavka naj bi bila oktobra 1938. Delavci so zahtevali zvišanje mezde. Zapletlo pa se je že na samem začetku. Čevljarji pri Gantarju so leta 1937 sklenili kolektivno pogodbo, s katero se je Gantar obvezal, da bo za toliko zvišal mezde kot jih bodo drugod, in sicer v vsakem primeru, tudi če pride drugod do štrajka. Zato so bili delavci v težkem položaju. Na eni strani jih je vezala kolektivna pogodba z zgoraj omenjeno določbo, s katero se je Gantar zavaroval pred stavkanjem svojih delavcev, na drugi strani pa jih je klicala zavest solidarnosti z drugimi stavkajočimi v Žireh.²⁹ Prevladal je občutek so-

Sivilski tečaj v Žireh okoli leta 1935. (Original hrani Ivanka Poljanšek, Žiri 92, fotokopija v Loškem muzeju.)

lidarnosti. Rezultat tega štrajka pa je bil dokaj slab. Delavci niso bili enotni, mojstri pa so se povezali med seboj. Pogajanja so največ vodili z delodajalci vodilni zastopniki iz Ljubljane.³⁰ Gregor Bogataj pa se še spominja, da so zastopniki sindikata delavcem bolj jemali kot dajali pogum, saj so jim že med samim štrajkom oziroma pogajanji svetovali, naj gredo delat, ker ne bo nobenega uspeha.³¹

Kar zadeva pomembni dogodek med obema vojnama, špansko državljansko vojno, je treba omeniti, da so bili sprva v Žireh vsi za republikance, tudi klerikalci. Potem pa se je to po prizadevanju župnika obrnilo. Milko Šubic (Muhcevc) je kot delavec na Jesenicah govoril, da bo šel v Španijo, pa potem ni odšel.³² Leta 1938 je bila sicer v Žireh pri volitvah tudi rdeča skrinjica, vendar te liste ni upal nihče voliti, čeprav so bili vsi Žirovci malo »rdeči«, pa naj so bili pri Orlu ali Sokolu. V to so jih tudi silile same razmere, saj so težko živeli, imeli so slabe plače, neredno zaposlitev in podobno.³³ Organiziranih komunistov, ki bi bili stalno živeli v Žireh, ni bilo v kraju. Brata Vinko in Pavle Žakelj sta bila organizirana komunista, toda živela sta izven Žirov in nista imela povezave z domačini (drugače je bilo leta 1941!). Prav tako je živel izven Žirov domačin Matevž Žakelj (Jakcov). Tega so zaprli, ker je ob neki priliki vzkliknil: »Živel! Komunistična partija!«³⁴

Zaradi bližine meje so imeli Žirovci svojevrsten položaj. V Žiri ali pa naprej so prihajali primorski emigranti. Po letu 1935 so jim rekli Abesinci, ker so se umaknili mobilizaciji za italijansko vojsko v Abesiniji. Oblast je želela, da je emigrant iz Italije čimprej zapustil obmejno področje in šel proti Skofji Loki in Ljubljani. Nekatere pa so orožniki celo zavrnili. Tako se je dogodilo Stanku Likarju leta 1928. Naslednje leto se mu je poizkus posrečil, je pa tudi takoj po prestopu meje odšel v Ljubljano. Emigranti so prihajali iz bližine meje, pa tudi od dlje, iz Kobarida, Tolmina, Trsta itd. Tistim iz Trsta in okolice so rekli Trstinariji. Za politične emigrante je oblast razmeroma hitro poskrbela in poiskala zaposlitev. V Žireh je bil znan pribežnik Čušin, ki je bil nadzornik pri urejanju hudournikov; delavcem pri tem delu so Žirovci rekli »močeradarji«. Ta dela so bila financirana v času gospodarske krize iz t. i. bednostnega sklada banovine. Delavci Rupnikove linije pa v Žireh niso imeli večjega vpliva, ker so bili precej izolirani. Več je bilo stika z graničarji. Kontrabant je bil tako razvit, da so razlikovali med organizatorji in izvajalci. Največ je šlo čez mejo živine, zlasti konj ter fižola in riža. Za primerjavo naj navedemo: pri nas se je dobilo za kilogram fižola 2 din, v Italiji pa dva kilograma riža, ki je bil pri nas po 5 din. Včasih so gnali čez mejo tudi do 10 konj hkrati. Seveda je vse potekalo v dogovoru s karavlskim oficirjem, ki je ob prehodu tihotapcev čez mejo poslal graničarje v drugo smer ali podobno. Iz Italije so nosili živo srebro, ki so ga dobili pri delavcih v rudniku v Idriji. Ko je nek kontrabantar zaradi izzivanja prišel z graničarji v spor, so ga kar ustrelili.³⁵

O nevarnosti nacizma so bili nekateri zaupni Žirovci že v letih 1939 in 1940 obveščeni preko ilegalne brošurice Plat zvona. Prvi njen posrednik je bil Rudolf Bačnar iz Stare vasi, ki je dobival iz Ljubljane okoli 20 izvodov. Kasneje, ko je za to pridobil tudi Vinka Govekarja, je polovico izvodov razdelil le-ta. Brošurica je bila periodična in je obsegala okoli 10 listov. Pisala je o Hitlerjevih napadih na sosede ter zelo kritično in resno opozarjala na razmere pri nas. Zato je bila prepovedana. Zaradi te knjižice so Rudolfa Bačnarja v Logatcu zaprli, a so ga kmalu izpustili.³⁶

Škofja Loka

Škofja Loka je bila ob koncu prve svetovne vojne precej razburkana. Svoj pečat so temu dajali predvsem vračajoči se vojaki bivše Avstro-Ogrske. Tu so bili aktivni uporniki mornarice v Boki Kotorski iz prve polovice leta 1918 Viktor Žužek in France Bajželj iz Stražišča ter Janko Marušič, rojen sicer v Mirnu pri Gorici, med obema vojnoma pa upravnik pošte na Bledu in v Škofji Loki. Omenjeni naj bodo še vsaj nekateri, za katere je znano, da so bili že med samo vojno proti Avstro-Ogrski. France Štiglic iz Škofje Loke in Anton Hafner z Godešiča sta bila aktivna upornika v Judenburgu. Tine Starman je iz ruskega ujetništva prišel na solunsko fronto, Jurij Deisinger iz Škofje Loke pa je bil major v srbski vojski.³⁸ Med slovenskimi dobrovoljci, ki so se borili na strani Srbije, je bil Ivan Gosar iz Stare Loke. Takoj po vojni je prišel v Škofjo Loko za učitelja srbski prostovoljec Rudolf Horvat, za katerega so že tedaj vedeli, da je precej komunistično usmerjen. Pristaši socialnodemokratskih idej pa so bili zidar in pečar Valentin Kobal, zidar Valentin Pečnik, dimnikar Alojz Košenina, zidar Jerala iz bližine Smlednika ter zidar Zlatoper. Vsi ti so se često zbirali pri somišljeniku čevljarju Berniku v Birollovi hiši. Pogovori so tekli predvsem o položaju delavca. Zlasti Zlatoper, ki je bil med vojno v Rusiji, je dajal tej družini močan pečat.³⁹

Malo pred prvim majem 1919 se je neko popoldne zbralo na Novem svetu v gostilni pri Kalanu več nasprotnikov režima. To so bili Bernikovi (p. d. Cotlnovi) Tone, France, Janez in Pepe, Franc Štiglic (st.), Andrej Pogačnik

Tovarna Sešir in gradnja Lahovega mostu. (Original podaril Loškemu muzeju Franc Marguč iz Pušala.)

(p. d. Marjančnk), Janez Bozovičar (p. d. Korlčkov), Alojz Bernik in drugi. Vsega skupaj je bilo več kot deset ljudi.⁴⁰ Odšli so na Mestni trg. Janez Bozovičar, ki je imel celo puško, je ob znamenju sredi trga med drugim rekel tudi tole: »Mi ne potrebujemo nobenega kralja. Smo lahko sami, da bo tako kot v Rusiji!« Govornika sta bila še Alojz Bernik ter mladi Janez Mauri.

Trgovci so se zbalii ter zapirali trgovine. Tudi žandarji so se skrili. Šele drugega dne je začela demonstrante, ki so se označevali za boljševeike in ne za komuniste, iskati žandarmerija. Večina se je poskrila na Lubniku, kjer so ostali več dni. Hrano so jim nosili različni ljudje, med njimi tudi Tona Štiglic. Zato so jo 7. maja 1919 ob 6. uri zvečer, verjetno po naznanilu, prijeli žandarji, ko se je vračala domov v Puštal. Žandarmerija je iskala predvsem puško Janeza Bozovičarja, toda niso je našli, ker jo je dan po dogodku na Mestnem trgu skrila v razer na njivi Ajznarjeva Reza, ki je plela za Kamnitnikom. Andreja Pogačnika so žandarji lovili na Puštalski brvi, a jim je ušel, čeprav so ga pod brvjo ranili v obe nogi, k Markucovi Jeri, ki ga je skrila pod posteljo, žandarjem pa dejala, da je bežal na Sten. Ajznarjev Lorenc ga je potem peljal v gnojnem košu, pokritega s slamo in listjem, iz Puštala v Vešter h Katri, ki ga je skrila v peči. Tone Bernik (Cotlnov) pa se je umaknil na Primorsko.⁴¹

Leta 1919 so v zvezi s propagando za Koroško v Borovljah skupno nastopili Orli in Sokoli iz Škofje Loke. Leta 1920 so nastop ponovili v Svetni vasi.⁴² To pa je bil čas, ko je še doma hudo manjkalo kruha. Hrane tedaj niso dobivali na karte, temveč iz aprovizacije. Skladišča zanjo so bila pri Čiku v Karlovcu in nasproti Homana, kjer je danes trgovina »Peko«. Pri delitvi so imeli glavno besedo loški veljaki.⁴³

Leta 1920 ali 1921 so se sestali pri Urmoharju v Karlovcu nekateri delavci, ki so bili po idejah precej blizu komunistom oziroma boljševeikom. Med njimi je bil Henrik Bevk, ki je prinesel veliko revolucionarnih idej kot povratnik rudar iz Westfalije. Hči Minka Bevk se spominja, da je imel do leta 1941, do prihoda Nemcev, neko knjižico, ki pa jo je tedaj (leta 1941) tako skril, da je ni bilo moč več najti; možno je, da je bila to izkaznica Komunistične partije.⁴⁴

Posledice železničarskega štrajka v Ljubljani leta 1920 so močno čutili tudi delavci-železničarji v Škofji Loki. Odpoved so dobili s pretvezo, da so kradli iz vagonov, Janez in Tone Franko, Franc Konič, Božič in neki Lahovec.⁴⁵

Nasprotni tok temu vrenju in gibanju pa je bilo delo Orjune. Dne 1. marca 1923 so že poročila v glasilu socialne demokracije Naprej, da so v Škofji Loki ustanovili Orjuno. Zaenkrat še ni imela predsednika, ker se je menda kandidat za to mesto bal, da bi ga oblast prestavila kam daleč stran, ker je bil v državni službi.⁴⁶ Pri razvitju prapora Orjune v Škofji Loki 21. junija 1923 je javno protestiral proti temu mladi Franc Balanč iz Škofje Loke, vendar so mu prišli Orjune govor onemogočili.⁴⁷

Industrije oziroma industrijskega proletariata ob koncu prve svetovne vojne v Škofji Loki ni bilo veliko. Pred prvo svetovno vojno je bila v Škofji Loki edino Krennerjeva tovarna sukna. Med vojno je bila v njej vojaška bolnišnica. Po vojni je prostore adaptirala delniška družba »Šešir« in jih opremila za izdelovanje klobukov. Na Trati sta gozdne delavce in žagarje zaposlila v lesni industriji Dolenc in Heinrihar. Večje število delavcev so imeli mizarji Berkfirer, Kržajuc in Znamčkar, usnjar Lavrič, žaga, mlin in kovačija pri Pepetu, tri žage in mlin pri Krevsu, mlin pri Koširju ter do leta 1926 fužina oziroma kovačija za sekire in pluge z velikim norcem na Studencu. V Puštalu in Kar-

lovcu je bilo večje število glavnikaarjev. V občinskem kamnolomu Štangruf za Brajdo je delalo do 30 ljudi; tu so tolkli kamen reveži, ženske in otroci. Največ jih je dobilo zaposlitev v tovarni »Šešir«, in sicer že leta 1921 okoli 130.⁴⁸ Ti delavci so se poskušali organizirati (že leta 1921), a je vodstvu tovarne to uspelo preprečiti celo s podkupovanjem.⁴⁹ Ponovni poizkus povezati se trdno med seboj je delavcem uspel šele leta 1933.

V Šeširju so bili sprva vsi delavci v JSZ oziroma krščanski socialisti. Kasneje se je ta enotnost razbila, vendar so vsi tajno dajali za Rdečo pomoč. Prispevke je zbiral Jaka Pintar (p. d. Lajtn Jaka), Janko Šink pa je imel zveze z Ano Zihlerl.⁵⁰ Med Šeširjeve delavce so hodili iz centrale JSZ Srečko Žumer, Tone Fajfar, Lojze Rozman, Miha Potočnik, Aleš Bebler in Peter Lombardo. Sestanke so imeli v prosvetnem društvu na Spodnjem trgu ali pa po privatnih hišah. Sindikalna pisarna je bila pri Kandižu v Karlovcu. Oblačilna skupina JSZ je imela za svoj znak križec in kladivo. Sicer pa so imeli še bucičke z rdečo glavo, kar je bil znak tajnih trojk.

Leta 1932 ali 1933 so za 1. maj kurili kres na Štangrufu. Butare so pomagali znositi tudi otroci. Zvečer, ko je gorel kres, so prišli zraven orožniki, vendar verjetno zato, ker je bilo med prisotnimi veliko mož in fantov, niso upali ničesar ukreniti. Kasneje so kresove izrecno prepovedali. Rdeča kravata in nagelj pa sta ostala še nadalje simbola delavcev ob 1. maju.⁵¹

Gospodarsko krizo so prvič močnejše občutili leta 1932. Sicer so že prej, v času mrtve sezone, nekateri šeširjevci morali iskati kruha drugod, ker zanje enostavno ni bilo dela tudi po 14 dni. Nekateri so v tem času pomagali pri

Loški delavci so dobili v tridesetih letih prostor za gradnjo skromnih domov za Kamnitnikom. (Original v Loškem muzeju.)

raznovrstnih delih kmetom ali podobno, bili pa so tudi taki, ki jim ni preostalo drugega, kot da so krošnjari po hribih in prosili hrano zase in družino. S kolektivno pogodbo so vsaj dosegli, da so v času mrtve sezone ostali na delu družinski očetje in socialno šibkejši. Zakon je delavcem sicer že priznaval razne pravice, le realizirati jih je bilo težko, ker so se delodajalci temu upirali. V času gospodarske krize je bilo tolikšno pomanjkanje, da so bili marsikje brez kruha. Trgovci so dajali na kredit samo tistim, ki so imeli kaj premoženja.⁵² Zato pa so bile v tistem času obdelane vse njivice v Kurniku, za Gradom in za Brajdo, na Žovščah in povsod drugod, kjer se je dalo vsaj malo pridelati. Revnejši otroci so dobivali nekaj hrane v uršulinskem in kapucinskem samostanu. Kapucini so imeli posebno kuhinjo za reveže, toliko jih je bilo tedaj v Škofji Loki.⁵³ Dragu Vraničarju je v času krize delodajalec v Kranju ponudil za zaslužek samo hrano, kar seveda ni mogel sprejeti. Od leta 1937 je delal pri lesnem trgovcu Dolencu kot kurjač. Delal je po 16 ur in zaslužil na dan ravno toliko dinarjev. Kaj je to pomenilo, naj pokaže primerjava: za en dinar se je dobilo pol kilograma kruha ali tri žemlje; boljša obleka je stala okoli 400 din, srednja krava od 1000 do 1500 din, klobuki so bili od 100 do 120 din, boljši, kastorci, pa do 150 din; za kako manjšo sobico je bilo treba plačati na mesec 200 din, kolikor je poprečno zaslužil delavec v enem tednu.⁵⁴ Stanovanjski problem loških delavcev je reševal v tridesetih letih loški župan tako, da je preskrbel zanje prostor za Kamnitnikom, kjer so si postavljali manjše hiše in barake.⁵⁵

Španska državljanska vojna je našla pristaše republike tudi v Škofji Loki. Iz kasarne v Škofji Loki je ilegalno odšel v Španijo neki podoficir, po narodnosti Hrvat. Zvedelo se je to po Špehovi Lojzi, kateri je prej povedal o svojem namenu. V Španijo je hotel tudi Stane Tavčar, vendar so ga nekje ujeli in zaprli, ker je o svojem odhodu prej govoril v prosvetnem društvu na Spodnjem trgu.⁵⁶ Tudi Dragu Vraničarju in nekemu Torkarju z Gorenjske ni uspelo kot prostovoljčema za Španijo priti dlje kot do Reke. Tu so ju zajeli in poslali nazaj.⁵⁷ Tudi v meščanski šoli na gradu so o tem govorili: nuna učiteljica je zagovarjala generala Franka, učenke pa so trdile, da bo zmagala republika.⁵⁸

Kakšne so bile politične razmere v Škofji Loki v tem času, nam ilustrira naslednji primer. Oče Lojzeta Hartmana je bil na volitvah zaupnik stranke JRZ, sin pa je bil na nasprotni strani in ker na volitvah ni mogel biti zaupnik svoje stranke, je prosil Franca Logondra, naj ga nadomesti. Slednji je to res sprejel, ker pa je imel posojilo iz Ljudske hranilnice v Škofji Loki, ki je bila v rokah JRZ, mu je oče Lojzeta Hartmana zagrozil, da mora v 8 dneh vrniti posojilo, sicer mu bodo prodali hišo. Iz zagate ga je rešil advokat Pokorn, ki mu je svetoval, da je pri posojilu edino važno redno plačevanje obrokov in obresti, sicer pa mu nič ne morejo. Advokat Jože Pokorn je tudi sicer veliko pomagal delavcem z nasveti ob vsakem času.⁵⁹ Na račun JRZ pa so se hudo-mušneži v Škofji Loki izmislili, da pomeni »Jugoslovanski ritni zamašek«.⁶⁰

Ob 1. maju so se zbirali delavci in njih družine na Šentjoštu nad Kranjem. Orožniki so to seveda preprečevali, kolikor so mogli. Kljub temu so sem gor prihajali iz Kranja, Škofje Loke in tudi od drugod. Govornikov je bilo več, zelo znana pa sta bila zastopnik tekstilnih delavcev iz Kranja Pestotnik in tajnik JSZ Peter Lombardo. Delavcem so pripovedovali o velikem pomenu njihove enotnosti, kako se morajo zavedati svojih pravic in jih braniti v skrajnem primeru s stavko ter o podobnem.⁶¹

V času graditve Rupnikove linije je bila v Škofji Loki, kjer je danes tovarna »Jelovica«, Tretja baza utrjevanja. Vse višje položaje so imeli srbski oficirji, Ločani pa od baze tedaj niso veliko imeli. Le malo jih je dobilo zaposlitev. Drago Vraničar je dobival ure plačane po 5,5 din. Največ je hodil z nekim podpolkovnikom in majorjem montirat mitraljeze po bunkerjih na Rupnikovi liniji. Na dan bi bil lahko kot izučen puškar brez težav montiral 10 mitraljevov, a sta oficirja dovoljevala samo po dva. Po mnenju oficirjev bi bilo sicer delo prehitro opravljeno in ne bi dobila plačanih toliko dnevnic. Sicer pa je vladala velika korupcija. Oficirji so prodajali vse, kar je bilo mogoče spraviti v denar, predvsem cement, železo, oves in drugo. Zaradi tega so nastali procesi, ki so mnogim prizadetim žrli živce in jih je skrbi rešil šele vdor sovražnikov v Jugoslavijo, moške pa so neprestano klicali na vojaške vaje, tudi po trikrat v enem letu.⁶²

Primorskih emigrantov je bilo v Škofji Loki razmeroma veliko. Prihajali so ves čas stare Jugoslavije, včasih jih je bilo več, drugič zopet manj. V Škofji Loki so imeli svojo organizacijo »Edinost«.^{63a} Največ jih je dobilo zaposlitev pri železnici, kjer so bili razmeroma dobro plačani. Če naštejemo samo nekaj takih, naj omenimo: Pretnar, Rapotec, Jercog z ženo, Leban, Matelič, Bernot, žena notarja Šinka je bila iz Vipave, Štrukel iz Tolminskega, Šober in žena ter Branjevka (poročena Potočnik) so bili iz Idrije, od drugod pa so prišli Feliks Bavdaž, Franc Suša in učiteljica Berta Pagon.⁶³

Okoli leta 1937 so zaradi suma komunizma ali kaj zaprli za krajši čas Ivana Hafnerja, Franca Koniča in Toneta Grudna (Balantačevega). Verjetno je bil komunist Jaka Pintar; bolj znano, vendar le nekaterim, je bilo, da je komunist Ivan Gaber, delavec v Saturnusu. Razvitja prapora kovinarjev v Kamniku se je udeležilo večje število šeširjevcev. Ko so se vračali, so se ustavili v gostilni pri Jošku na Trati, kjer jim je dalj časa govoril komunist Ivan Gaber.⁶⁴

O pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu so precej razpravljali oficirji v bazi na Trati.⁶⁵ V Šeširju pa se je večina bala, kaj bo. Dne 27. marca 1941 so zvečer demonstranti po Spodnjem trgu in po Mestnem trgu vzdikali proti paktu. Med njimi je bil tudi Pavle Bozovičar (Korlčkov). Nemci so ga takoj po prihodu izselili.⁶⁶ Isto se je zgodilo z davčnim slugom Štrusom.⁶⁷

Železniki

V Železnike je prihajalo pred prvo svetovno vojno približno 20 do 30 izvodov Slovenskega naroda in prav toliko Slovencev. Oba tabora, liberalni in klerikalni, sta bila nekako v ravnotežju in v času volitev je zdaj ena, zdaj druga stran zmagala le z nekaj glasovi. Tudi takoj po vojni je bilo podobno. V preostali dolini, zlasti med kmeti, pa je imela glavni vpliv SLS.

Bistveni premik pa pomenijo volitve v ustavodajno skupščino. Takrat je bilo v Železnikih oddanih za komunistično stranko nad 20 glasov.⁶⁸ To je bila že posledica vpliva vračajočih se vojakov iz avstro-ogrske vojske in iz ruskega ujetništva, kar pa za nekatere na koncu sploh ni bilo več ujetništvo, ker so prostovoljno sodelovali v revoluciji. O ujetništvu v carski Rusiji in o sovjetski Rusiji je često v Železnikih pripovedoval Jaka Primožič. Predvsem je pripovedoval, kako so v Rusiji dobri ljudje in da imajo dovolj kruha. Podobno je pripovedoval sodar Janez Vrhunc (Lenc), kako so mu v času ruskega ujetništva

Dermotova usnjarna v Železnikih. (Original hrani Matevž Smid, Železniki, Na krasu, fotokopija v Loškem muzeju.)

ljudje pomagali in bili ustrežljivi.⁶⁹ Pristaši socialističnih idej pa so imeli za slombo v Dermotovi usnjarni, kjer je bil doma znani publicist in socialist dr. Anton Dermota. Pred volitvami v ustavodajno skupščino sta prišla k Dermotu dva voditelja JSDS iz Ljubljane in od tod so šli na svoj shod. »Rdečkarji«, kot so rekli pristašem KP, so imeli svoja zborovanja pri sodarju Antonu Dolenču (Bajtarju). Iz tega kroga je prišlo tudi geslo: »Moskva, deluj!« Po prvi svetovni vojni je odšlo v Trbovlje na delo okoli 50 Železnikarjev. Vrnili so se v dveh, treh letih, a kakšne večje organiziranosti oziroma komunističnih idej pri vračajočih ni bilo čutiti.

Proti novim idejam in drugim strankam so v Železnikih delovali orjunaši. Vseh skupaj jih je bilo okoli 15. Bili so uniformirani, nosili orožje in pogosto nastopali. S svojim obnašanjem so bili strah celega naselja. Nekaj jih je bilo udeleženih tudi v trboveljskem spopadu leta 1924.⁷⁰ Trdno se je med določenimi sloji sicer še držalo načelo: »Gospod (tj. župnik) so tako rekli!« Bili pa so že določeni ljudje, ki se s tem niso strinjali. Zlasti se je odpor krepil, ko je rasla brezposelnost in po oklicu šestojanuarske diktature.

V usnjarni pri Dermotu je bil pred letom 1930 zaposlen neki delavec, doma nekje pri Domžalah, ki je bil po idejah že takrat komunist, vprašanje pa je, če je bil tudi kje včlanjen. Imel je precej somišljenikov, kar se je pokazalo tudi ob sporih z delodajalcem. Kaj je bilo vzrok sporom, ni znano, zlasti je to težko razložljivo, ker je bil Dermota razmeroma napreden in dober človek.⁷¹

Z nekoliko manjšim pomenom kot drugod je obstajala na Češnjici pri lesnih delavcih JSZ. Njen predsednik je bil žagar Franc Polajnar. NSZ pa je vodil Lenart Lotrič iz Dražgoš. Leta 1933 je imela pri volitvah glavno besedo

JNS, vendar je bil izvoljen za župana Niko Žumer. Vodja orožniške postaje v Železnikih Tonejc mu je takrat izjavil, da ga kot človeka iz JNS nasprotnemu taboru lahko celo deportirajo.⁷²

Zaenkrat sta znana dva precej revolucionarna duhova v Železnikih. Prvi je bil Jurij Šturm (Medvedov Jur). Bral je napredne časopise in potem drugim pripovedoval, kako bo, ko bo zmagala pravica in ko bodo delavci prišli do svojega. Pri njem so se oglašali tudi delavski organizatorji od drugod. Po poklicu je bil žagar in gozdni delavec. Nekaj časa je delal na fužinskih žagah pri plavžu, potem pa je to prepustil sinovoma, sam pa delal v gozdu. Ko je umrl sin Jurček, se je želel vrniti na žago, toda delodajalec ga je zelo nerad sprejel, prav zaradi njegovih naprednih pogledov na družbo.⁷³

Drugi je bil Željko Križnar. Doma je bil nekje pri Ljubljani ali v Ljubljani. Iz Prekmurja so ga kot učitelja prestavili v Martinj vrh, potem pa v Železnike. V Železnikih je učil malo pred vojno. Svoj čas je bil eden boljših telovadcev pri Sokolu, potem pa se je verjetno prehladil pri nastopu, da je stalno bolehal. Nazadnje se ga je prijela še jetika. Ko je bil v Železnikih, je bil že močno bolan. Po prepričanju je bil revolucionar in komunist. Javno je odklonil, da bi bil vsako nedeljo eden izmed učiteljev z otroki pri maši. To ga bi bilo lahko stalo tudi odpovedi službe, vendar je imel določen vpliv njegov oče, ki je bil šolski nadzornik v Ljubljani.⁷⁵

Križnar je z vso zavzetostjo nadaljeval delo učitelja Klovore, primorskega emigranta. V Železnikih je bil Klovora nadučitelj nekako v letih med 1923 in 1930.⁷⁶ Zlasti je bil aktiven pri gradnji sokolskega doma v letih 1924 in 1925. Večino del so opravili udarniško. Precej je gradnjo podprl lastnik usnjarne Dermota,⁷⁷ sicer pa je bila to širša liberalna akcija.⁷⁸ Križnar je pogosto zahajal v Gorenji konec, zato je bilo od tu največ članov pri Sokolu. Preko sokolskega društva je najlažje vplival na delavski del Sokola. Tako naj bi leta 1938 sokolski praproščak ob razvitju prapora prebral krajši tekst o odnosu Sokola do države; tekst je bil pripravil starosta Sokola. Ker sta bila praporščak in Križnar velika prijatelja, mu je pokazal tekst. Križnar je svetoval, naj takega besedila ne prebere in ga je popravil. Učitelj sam pa je tedaj pripravil zelo kvaliteten in politično tvegane govor.

Spomladi, mogoče maja ali junija 1937 ali 1938, so se, ni jasno na čigavo pobudo, srečali Sokoli iz Železnikov, Selc, Škofje Loke, Poljan in Žirov na mali ravnici Na grebljici, ob cesti pod Starim vrhom. Skupini iz Železnikov in iz Selc sta se sešli pri Grosli ali Mačešniku. Med njimi je bil tudi učitelj Križnar, ki je zaradi bolezni zelo težko hodil. Kjer so bila mravljišča, je z rokami potolkel po njih, da je potem vdihaval vonj mravljinčne kisline, ki mu je olajševala dihanje.⁷⁹ Vseh udeležencev se je zbralo 60 do 70.⁸⁰ Na srečanju so bili iz Železnikov med drugimi brata Tone in Tine Šmid, Jože Šmid (Tobakarjev iz Plavža), Anton Pavšič (Škrbincev), Ciril in Tone Primožič (Johanina iz Plavža). Iz Selc so bili med udeleženci Luznarjeva Mimi (poročena Veber),⁸¹ selški učitelj, Vera Tavčar (Štefanova), Fanči in Mira Slibar (Jaklnovi), Danica Vrhunc (Jorkcova), Janez in Francelj Benedik (Trncova) ter Peter in Lojze Šmid (Petrova) in Petrova žena. Nikogar pa menda ni bilo iz Lajš, Topolj in Dolenje vasi.⁸² Eden izmed govornikov je bil verjetno iz Žirov, drugi pa iz Škofje Loke. Govorila sta predvsem o namenu srečanja: da se spoznamo, povežemo in organiziramo. Udeleženci so imeli občutek, da so organizatorji želeli zbirati in povezovati ljudi v neko širšo povezavo cziroma fronto. Govornika

Sokol v Železnikih okoli leta 1925: prva vrsta deca, druga vrsta naraščaj, tretja vrsta članice. (Original hrani Matevž Smid, Železniki, Na kresu, fotokopija v Loškem muzeju.)

sta pojasnjevala delno tudi razmere doma in po svetu. Direktno proti državi ni bilo nič rečenega, marsikaj pa se je lahko razbralo med besedami.⁸³ Po zborovanju so imeli razne družabne igre.⁸⁴

V letih gospodarske krize pravih zborovanj ni bilo, pač pa so se brezposelni skoraj vsak dan zbirali na fužinski žagi pri plavžu.⁸⁵ Največje število brezposelnih je po evidenci občine v Železnikih doseglo 120 družinskih poglavarjev.⁸⁶ V tistem času ni bilo v Železnikih ne kruha ne žgancev. Občina je sicer dobivala kdaj pa kdaj koruzo, a to le za otroke. Ko je nekoč prišla koruza tudi za odrasle, ni bila zmleta in hudomušni domačini so tedaj rekli, da bi morali imeti še kljune, da bi jo jedli.⁸⁷ Tedaj je vladalo veliko pomanjkanje tudi na kmetih. Denarja je tako manjkalo, da kmetje niso mogli prodati svojih pridelkov niti toliko, da bi kupili soli. Štiricevni radijski aparat je tedaj veljal toliko kot 5 krav. Kot drugod je tudi tu država reševala krizo z javnimi deli, ki so bila financirana iz t. i. bednostnega fonda. Regulirali so Zadnjo Smolevo, popravili cesto v Sorico, glavno cesto Škofja Loka—Železniki, Rudensko cesto, naredili so nekaj manjših mostov in regulirali manjše hudournike. Kasneje pa so nekateri dobili delo pri gradnji Rupnikove linije.

Ko se je začela druga svetovna vojna, so bili vsi Železnikarji proti Hitlerju. Le določeni ljudje pri Egrovih so bili za Nemčijo, zlasti pa se je štel za folksdojčerja Hornitzky.⁸⁸ Ker je tudi hitlerjansko nastopal, so se ga ljudje bali in izogibali.⁸⁹

Selca

»Veliki gospodarski, politični in nazorski preobrat v Selški dolini je v prvem desetletju novega stoletja prinesel v vse društveno življenje vidne

spremembe. Ko so nastajale gospodarske in sodarske zadruge, hranilnice in posojilnice, sokolska in orlovska društva, se je začel boj na politični opredelitvi... Selca so postala najživahnejše središče tega časa.⁹⁰ Gornjo trditev dr. Fr. Koblarja močno potrjujejo nedavni intervjuji z domačini in časniki tiste dobe.

Prvi, ki je uspel v Selcih organizirati revnejše in nekatere vaščane iz srednjega sloja, je bil Aleš Potočnik. Kot avstrijski vojak je bil ranjen v Galiciji. V bolnici na Češkem je prišel v stik z Rusi in Čehi in se navzel naprednega duha. Ideje je skušal realizirati, ko se je vrnil domov. Sprva je zbiral somišljenike z izgovorom, da prihajajo ob nedeljah naročat razna mizarska dela; bil je daleč naokoli znan kot odličen mizar. Tako se je zbralo v njegovi delavnici včasih čez 50 ljudi. Govorili so jim predstavniki SDS iz centrale. Josip Kopač je v določenem času prihajal vsak mesec ter imel razna predavanja. Včasih je prišel namesto njega Etbin Kristan. Prihajali pa so tudi razni časopisi, ki so jih potem posojali drug drugemu. Pri Alešu Potočniku doma so brali Naprej in Ljudski glas. Prva poročila, da v Selcih obstaja SDS, dobimo v dopisu iz Selc v Ljudskem glasu 9. maja 1919. Dopisnik je poročal, da so preteklo nedeljo priredili socialisti celo shod, »ki je bil prav lepo obiskan«. Govornika sta bila Mihevc in Erjavec iz Ljubljane; verjetno je tu omenjeni Erjavec isti, kot je napisal 1. zvezek poučne knjižice Ljudskega glasu Za staro pravdo. Pojasnjevala sta, kako pride do vojne in kdo je kriv zanjo ter karakterizirala programe vseh treh strank. Erjavec je zlasti pokazal na »protiljudsko delovanje klerikalcev in liberalcev«. Prisotni so bili navdušeni. Zanimivo pa je, da sta bila tedaj — očitno je bil prvi tak shod — prisotna tudi župnik in kaplan iz Selc. Bila sta edina, ki sta ugovarjala govornikoma. Ob koncu, kot je zapisal poročevalec, je hotel kaplan »skaliti nadvse ugodni vtis« s svojim nastopom, vendar mu to ni uspelo: »Zbrano ljudstvo ga je osmešilo.« Isti dan je bil shod socialistov tudi v Železnikih, kjer sta nastopila ista govornika. Obisk je bil prav tako velik, »čeprav so tukajšnji liberalni vojni dobičkarji na skrivnem močno agitirali proti«.

Po tem času so bili prepovedani vsi shodi, ker je bila maja 1919 Slovenija proglašena za vojno ozemlje.⁹¹ Do takrat so shode sklicevali po Ljudskem glasu, ki je bilo glasilo Kmečke delavske zveze. Ljudski glas je začel izhajati 4. aprila 1919 po ustanovitvi Gubčeve zveze, ki pa je bila oktobra 1919 preimenovana v KDZ in je Ljudski glas postal njeno uradno glasilo. KDZ je bila politična, strokovna in gospodarska organizacija delovnih ljudi na kmetih.⁹² Viri kažejo, da je bila v Selcih spomladi 1919 najprej ustanovljena SDS, ki pa se je marca 1920 preimenovala v KDZ. Njen položaj in program se ni nič spremenil. Tudi še nadalje je spadala v okvir JSDS. Cilj ji je bil gospodarsko povezati in ščititi svoje člane ter jih politično prebujati. To naj bi dosegali s shodi, predavanji, izdajanjem knjig in brošur ter časnikov itd. Vrhovni organ KDZ je bila delegacija, na čelu krajeвне organizacije je bil odbor, ki ga je volil občni zbor. Vsak član KDZ je dobival Ljudski glas zastonj.⁹³ Zanimanje za KDZ je bilo veliko. Ljudski glas je poročal, da je bilo niti en mesec po ustanovitvi KDZ že 18 krajevnih organizacij KDZ: »Ljudstvo si želi shodov tudi po drugih krajih, zlasti v Dražgošah.«⁹⁴

Jeseni leta 1919 je bil redni strankni zbor JSDS za Slovenijo v Ljubljani. Sprejeli so resolucijo, da »socialna demokracija zahteva preuredbo agrarne ustave po sledečih načelih. Mali obrat naj ostane, kjer ga zahteva poljedelska

produkcija, ohranjen. Treba pa je združiti malega kmeta v prisilne zadružne gospodarske enote... Kmetiški proletarec živi danes še mnogokje v slabejših razmerah, nego organizovani industrijski delavec...⁹⁵ Prav zato so se ob odličnih idejnih in organizacijskih sposobnostih Aleša Potočnika v Selcih zbrali v SDS oziroma KDZ vsi, ki so bili socialno ogroženi ter so želeli in hoteli več pravic. To so bili mali kmetje, bajtarji, posli, kmečki delavci in mali obrtniki.

Da je bilo središče in zbirališče socialdemokratov prav pri Alešu Potočniku, dokazujejo ne samo spomini, temveč tudi pisani viri. Dne 3. oktobra 1919 je bil v Ljudskem glasu napovedan za naslednjo nedeljo ob 15. uri shod »v prostorih soedr./uga/ Aleša Potočnika v Selcih«. Potočnik je dajal stranki precej komunistični pečat, zato je bila še toliko bolj preganjana od liberalcev in klerikalcev. Stik s centralo JSDS v Ljubljani je dobil Potočnik preko Alojzije Kopač, poštne uradnice v Selcih; ta je bila sestra znanega publicista in delavskega voditelja Josipa Kopača.⁹⁶ Le-ta je bil rojen v Stopičah na Dolenjskem.⁹⁷ Po končani gimnaziji v Novem mestu je služboval v raznih krajih po Avstriji. Zaradi socialističnih idej je bil odpuščen iz službe. Bil je sodelavec raznih socialističnih glasil. Nekaj časa je bil celo odgovorni urednik Rdečega prapora, glasila JSDS. Leta 1920 je bil zastopnik primorskih delavcev v ustavodajni skupščini. Deset let kasneje je bil ravnatelj delavske zbornice.⁹⁸ O Kopaču smo zato zapisali malo več, ker je zelo pogosto zahajal na shode SDS oziroma KDZ v Selca in govoril.

Da je bila v Selcih socialna demokracija močna in dobro organizirana, dokazuje njena akcija v začetku leta 1920. Zahtevali so, naj bodo pri razdeljevanju aprovizacije prisotni tudi predstavniki socialistov. Istočasno so očitali, da so v prejšnjih primerih, ko je prišla aprovizacija za reveže, to moko »mogotci... kar lepo med seboj razdelili«, ker je občinski odbor v klerikalnih rokah. Nadalje — pravi dopisnik Ljudskega glasu — zelo težko občutijo klerikalno občinsko vodstvo oziroma gospodarstvo vojne vdove in sirote, »ki so brez dela in jela«. Zato so zahtevali, da dobi ljudstvo nadzorstvo pri razdeljevanju živil.⁹⁹ Večina srda je šla na račun župana Šmida, vendar so se mu čez dober mesec opravičili, češ, da pripomba glede razdeljevanja živil, zlasti moke, »ni bila popolnoma točna« in da, »kakor nam zaupniki naknadno sporočajo, smo delali g. Šmidu krivico, kar kot resnicoljubni ljudje prav radi popravljamo«. ¹⁰⁰ Dne 14. aprila 1920 so socialisti iz Selc z dopisom v Ljudskem glasu pojasnili članom aprovizacije, da letijo njihove puščice na vodjo aprovizacije F. S., ki je bil pet let župan, in sicer kot vnet klerikalec in »hud sovražnik socialistov«. Očitali so mu, da ni pravilno razdeljeval moke. To ga je tako razjezilo, da je v nedeljo 29. februarja 1920 »dal pred cerkvijo oklicati, da je odstopil od aprovizacije ter da je vse izročil socialistom... in da je nakazane 2000 kilogramov moke«. Kot pa so zapisali socialisti, jim župan ni ničesar izročil »in oni niso ničesar sprejeli«. Poudarili pa so tudi, da župan doslej ni nikoli povedal, koliko moke je prišlo.¹⁰¹

Za KDZ je bilo v Selcih veliko zanimanje. Zato so na večje shode redno hodili predstavniki iz centrale. Ob ustanovitvi KDZ v Selcih je bil poročevalec Vehovec iz Ljubljane. Dopisnik iz Selc prvič omenja plakate SDS. Predvsem so motili župnika Janeza Kepca. Ta da tudi, kjer le more, »trosi laži o socialistih, čeprav je Kristus drugače učil«. Klerikalci so imeli tudi svoje shode, le da te obiskujejo, po zapisu v Ljudskem glasu, le »tercialke, ljudstvo pa je sito klerikalnega farbarenja«. ¹⁰²

Zelo številno je bil obiskan socialistični shod 8. avgusta 1920. Sklicatelj je bila KDZ, govornik pa Josip Kopač. Tudi tokrat so nanj vabili plakati. Kar precej duhovito je dopisnik opisal v Ljudskem glasu 18. avgusta 1920 odnos župnika do teh plakatov: »Postavil se je v cerkev, nato pa oborožen od nog do glave junaško prodiral proti mežnariji, kjer je visela ta uboga žrtev... Ko pride v bližino, plane brezobzirno nanj in — eden, dva, tri — ubogi plakat je bil premagan. Potočen in raztrgan je izginil v župnikov žep... Ej, gospod Janez, da le morate biti tako strašno smešni in otročji..., upamo, da se jeseni ognete tudi vseh rdečih hiš, ko bode te fehtali biro.«¹⁰³ Plakate je prinašal in tudi lepil po Selcih Aleš Potočnik. Med drugim jih je lepil tudi nasproti stopnic, ki vodijo v cerkev. Nekoč je župnik z jezo strgal tam viseči plakat. Zvečer je Potočnik nesel pred župnišče poln koš plakatov ter napisal, naj župnik kar trga plakate, saj da jih ima še veliko doma.¹⁰⁴

Jeseni leta 1920 je napadel dopisnik Domoljuba Josipa Kopača in njegovo sestro, pošto uradnico v Selcih. K sestri, čeprav je bila po besedah brata »žal skoz in skoz klerikalno orientirana«, je prišel Kopač s svojo bolno družino na oddih. Župnik, ki je Kopača že prej dobro poznal, je bil proti prisotnosti take družine v Selcih, posebno še, ker je v tem času govoril na shodu socialistom. Kopač je v odgovoru Domoljubu sam zapisal, da so ga kmetje iz Selc prosili, naj jim kaj pove o delu parlamenta v Beogradu. To je prav lahko storil, saj je bil, kot smo že omenili, v tem času državni poslanec. »Obrazložil sem jim temeljito, kako fikfakovsko politiko uganjajo v jugoslovanski prestolnici zastopniki SLS,« je zapisal ter da je kmetom tudi pojasnil, da socialistična stranka ni orientirana proti veri »in da nikomur ne brani iti v cerkev«, kar so očitali nasprotniki socialistom.¹⁰⁵ To jesen je župnik menda tudi večkrat povedal, »da ne bo dal odveze tistim, ki čitajo Ljudski glas in sploh napredne časopise«. Tako naj bi bili sklenili na duhovniški konferenci.¹⁰⁶ Vse to kaže, da so bili socialisti v Selcih v težjem položaju v odnosu do župnika in klerikalnih ljudi kot pa mnogokje komunisti v svojem okolju. Ljudski glas je nadalje ugotavljal, da med vojno ni bilo nič posebnega, če si prebiral glasilo JSDS Naprej.¹⁰⁷ JSDS pa da se je borila proti zlorabi vere po duhovščini, ker je zanjo »vera stvar srca«. Na splošno pa je bila JSDS za republiko, za razdelitev zemlje in za socializacijo tovarn.¹⁰⁸

Med zadnjimi dopisi v Ljudskem glasu je februarja leta 1921 izraženo nasprotovanje socialistov v Selcih proti nakupu zvona v Selcih. Farani so bili namreč zbrali 17.000 kron v ta namen. Socialisti pa so videli veliko potrebnjših stvari. Župniku so svetovali, »naj raje oznani, naj kmetje namesto za zvon, raje dajo smreke za občinske reveže«.¹⁰⁹

Socialisti v Selcih so tudi navzven veliko dosegli. Na občinskih volitvah maja 1921 so od 24 odborniških mest zasedli 3, 16 mest je dobila SLS, 5 pa SKS. Po pisanju Ljudskega glasu sta župan Šmid in župnik pri sestavi volilnega imenika izpustila več pristašev JSDS oziroma KDZ. Koliko uspešnejši so bili socialisti v Selcih pri svojem delu, nam pokaže primerjava teh volitev drugod na Škofjeloškem. V Škofji Loki je bilo prav toliko odborniških mest kot v Selcih, vendar sta vse pobrali SLS in JDS, in sicer v razmerju 14 : 10; v občini Gorenja vas — Trata je bilo isto razmerje kakor v Škofji Loki; v Železnikih, kjer je bilo le 16 odbornikov, jih je 8 bilo iz vrst SLS, ostalih 8 pa so dobile različne stranke; v Poljanah je bilo tudi le 16 odbornikov, od katerih je večino dobila SKS, in sicer 9, ostala mesta pa so pripadla SLS.¹¹⁰

Od maja 1921 pa do konca leta, ko je Ljudski glas prenehal izhajati oziroma se je priključil Napreju, ni v njem nobenih poročil o socialistih v Selcah. S tem pa še ni rečeno, da so prenehali z delom. Naj bo še omenjeno, kaj so naročniki lahko brali v Ljudskem glasu: o ruskem in češkem kmetu, podlistek Socializem in vera, o volitvah, o vprašanju Koroške itd.; sproti so bili obveščeni o izišlih knjigah, o drugih časopisih, predvsem pa o Slogi, nakupovalno prodajalni zadrugi. Ta je bila vpisana v Zadrugni register 28. aprila 1920. Sloga je predvsem nakupovala razna živila, obleko, obutev ter sprejemala hranilne vloge. V načelstvu prvega upravnega sveta Sloge so bili Anton Kristan, Albin Prepeluh in Ivan Podlesnik.¹¹¹ Aleš Potočnik iz Selc je nabavljal za svojo (društveno) trgovino blago v Ljubljani. Do Trate pri Škofji Loki je blago prepešal z železnico, do Selc pa so ga mu pripeljali furmani, ki so v glavnem vozili les iz doline na železniško postajo. Potočnik je v Ljubljani dobival v društveni zadrugi ceneje, kakor če bi kupoval v drugih trgovinah. Prav tako so člani KDZ pri Alešu Potočniku v trgovini dobivali ceneje.¹¹² Člani KDZ so imeli svoje izkaznice.¹¹³ Razumljivo je, da so drugi trgovci postrani gledali na Potočnikovo trgovino. Verjetno je bilo okoli leta 1924, ko so prišli selški župan Anton Heinrihar in orožniki ter povedali, da je trgovina prepovedana in so jo zapečatili.¹¹⁴

Dne 1. maja 1924 je Naprej objavil seznam organizacij SSJ in KDZ za čas od oktobra 1923 do marca 1924, vendar tu Selc kot sedeža socialistične stranke ni več.¹¹⁵ Sicer pa je prišlo v sami centrali stranke do razkola. Maja 1922 so izključili iz Napreja in s tem iz SSJ nepokornega Kopača in druge. Izključeni so takoj začeli izdajati svoje glasilo Zarja. Tako so delovale jeseni 1922 v Sloveniji kar tri delavske stranke, ki pa so bile vse sprte med seboj.¹¹⁶

Leta 1925 je bila Kmečko-delavska zveza v Selcih črtana iz seznamu društev v Sloveniji.¹¹⁷ Uradno stranke s sedežem pri Alešu Potočniku ni bilo več. Hiša pa je v stari Jugoslaviji še vedno veljala kot »rdeča« in nezaželen, zato so domači morali marsikaj prestati. Tudi ob začetku narodnoosvobodilnega boja so nekdanji člani SDS oziroma KDZ vedeli, kje je njih mesto. Tudi iz Potočnikove hiše so vsi aktivno sodelovali v NOB. Dva sta darovala za svobodno in pravičnejšo domovino svoji življenji.¹¹⁸

O p o m b e

Okrajšave pomenijo: JDS = Jugoslovanska demokratska stranka, JNS = Jugoslovansko-nacionalna stranka, JRZ = Jugoslovanska radikalna zajednica, JSDS = Jugoslovanska socialno demokratska stranka, JSZ = Jugoslovanska strokovna zveza, KDZ = Kmečko-delavska zveza, KP = Komunistična partija, NSZ = Narodna strokovna zveza, SDS = Socialnodemokratska stranka, SKS = Samostojna kmečka stranka, SLS = Slovenska ljudska stranka, SSJ = Socialistična stranka Jugoslavije.

Viri in literatura: 1. Edo Hribernik, Žiri, Nova vas 45, 27. 12. 1976. — 2. Arhiv Slovenije, Kartotečni seznam društev v stari Jugoslaviji. — 3. Zapisnik razgovora o delavskem gibanju v Žireh 5. 12. 1943. Sodelovali so Janez Jemec, Milan Žakelj, Rado Kosmač, Stanko Likar, Pavel Kopač, Bruno Mazzini, Frane Giacomelli, France Štukl in Vinko Demšar. — 4. Jelica Diklič, Alpina Žiri, 12. 2. 1974. — 5. Isto kot 1. — 6. Isto kot 3. — 7. Naprej, 22. 2. 1923. — 8. Franc Giacomelli, Žiri, Stara vas 64, 5. 12. 1973. — 9. Pavle Kopač, Žiri, Nova vas 16, 12. 2. 1974. — 10. Isto kot 3. — 11. Stanko Likar, Žiri, Dobračeva 87, 27. 12. 1976. — 12. Isto kot 3. — 13. Isto kot 8. — 14. Isto kot 3. — 15. Isto kot 3. — 16. Isto kot 11. — 17. Isto kot 9. — 18. Isto kot 11. — 19. Isto kot 9. — 20. Isto kot 3. — 21. Isto kot 9. — 22. Isto kot 11. — 23. Isto

kot 11. — 24. Vinko Govekar, Žiri 78, 8. 12. 1976. — 25. Gregor Bogataj, Dobračeva 179, 27. 12. 1977. — 26. Večinoma isto kot 3. — 27. Isto kot 11. — 28. Isto kot 3. — 29. Isto kot 3. — 30. Isto kot 3. — 31. Isto kot 25. — 32. Isto kot 3. — 33. Isto kot 1. — 34. Isto kot 3. — 35. Isto kot 3. — 36. Isto kot 1. — 37. Viktor Zužek, Škofja Loka, Mestni trg, 19. 3. 1975. — 38. Tončka Štiglic (Tonkovčeva Tona), Škofja Loka, Mestni trg 9, 14. 3. 1975. — 39. Janko Bernik, Škofja Loka, Klobovsova, 13. 2. 1975. — 40. Isto kot 37; po njegovem mnenju jih je bilo vsaj 20. — 41. Isto kot 38. — 42. Zapisnik razgovora o delavskem gibanju v Škofji Loki 13. 2. 1975. Sodelovali so: Janko Bernik, France Logonder, Drago Vraničar, France Štukl in Vinko Demšar. — 43. Isto kot 38. — 44. Minka Bevk, Škofja Loka, Kopališka 35, 14. 3. 1975. — 45. Isto kot 42. — 46. Naprej, 1. 3. 1923. — 47. Isto kot 38. — 48. Isto kot 38. — 49. Isto kot 42. — 50. Isto kot 38. — 51. Isto kot 38. — 52. Isto kot 42. — 53. Isto kot 38. — 54. Isto kot 42. — 55. Isto kot 38. — 56. Isto kot 38. — 57. Isto kot 42. — 58. Isto kot 38. — 59. Isto kot 42. — 60. Isto kot 38. — 61. Isto kot 42. — 62. Isto kot 42 in 39. — 62 a. Slovensko primorje in Istra, Beograd 1953, str. 161. — 63. Isto kot 42 in 38. — 64. Isto kot 38. — 65. Isto kot 42. — 66. Isto kot 38. — 67. Isto kot 37. — 68. Niko Žumer, Železniki, 12. 2. 1974. — 69. Tone Šmid, Železniki, Na plavžu 63, 11. 7. 1974. — 70. Isto kot 68. — 71. Isto kot 69. — 72. Isto kot 68. — 73. Isto kot 69. — 74. Isto kot 68. — 75. Isto kot 69. — 76. Isto kot 68. — 77. Isto kot 69. — 78. Isto kot 68. — 79. Isto kot 69. — 80. Mimi Veber, Selca 61, 2. 12. 1976. — 81. Isto kot 69. — 82. Isto kot 80. — 83. Isto kot 69. — 84. Isto kot 80. — 85. Isto kot 69. — 86. Isto kot 68. — 87. Isto kot 69. — 88. Isto kot 68. — 89. Isto kot 69. — 90. France Koblar, Nekaj o društveno prosvetnem delu v prejšnjih časih. Selška dolina v preteklosti in sedanjosti, Železniki 1973, str. 252. — 91. Ljudski glas (nadalje LG) 9. 5. 1919. — 92. Jurij Skopec, Kaj hoče »Kmetško-delavska zveza«? Ljubljana 1926. — 93. Isto kot 92. — 94. LG 31. 3. 1920. — 95. LG 19. 12. 1919. — 96. France Potočnik, Selca 3, 16. 3. 1977. — 97. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Popis prebivalstva 1931, Družinski list. Po SBL IV, 496 je bil rojen v Kandiji. — 98. SBL IV, 496. — 99. LG 19. 2. 1920. — 100. LG 31. 3. 1920. — 101. LG 14. 4. 1920. — 102. LG 7. 4. 1920. — 103. LG 18. 8. 1920. — 104. Isto kot 96, 1. 12. 1976. — 105. LG 5. 10. 1920. — 106. LG 12. 10. 1920. — 107. Isto kot 106. — 108. LG 12. 11. 1920. — 109. LG 2. 2. 1921. — 110. LG 11. 5. 1921. — 112. Arhiv Slovenije, združni register, str. 284. — 112. Isto kot 104. — 113. LG 24. 3. 1920. — 114. Isto kot 96. — 115. Naprej 1. 5. 1924. — 116. M. Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941, Ljubljana 1965, str. 228. — 117. Arhiv Slovenije, seznam društev v Sloveniji št. 3108. — 118. Isto kot 104.

Résumé

UN APPORT À L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER DANS LA RÉGION DE ŠKOFJA LOKA

L'histoire du mouvement ouvrier dans la région de Škofja Loka n'a pas été suffisamment étudiée. Il n'y existent pas de sources directes puisque les associations et d'autres organisations des ouvriers tenaient peu d'archives et celles qui existaient furent perdues ou bien furent détruites. Il faut chercher des données chez les contemporains vivants ou bien dans les périodiques. On peut se servir aussi des sources des autres branches de l'histoire, de celles de l'histoire de l'économie, de l'histoire de droit.

Dans cet article, l'auteur a essayé de compléter ce qui avait déjà été publié sur ce thème dans le recueil d'articles nommé «La vallée de Selce au passé et au présent» et dans divers numéros de la revue «Loški razgledi» n'ayant pas l'intention d'y inclure tout ce qui avait déjà été écrit sur le mouvement ouvrier dans la région de Škofja Loka.

On parle de trois grèves dans la ville de Žiri, de celles des années 1926, 1936, 1938. La grève qui connut le plus de succès fut celle de 1936 où on obtint des salaires assez élevés. Tout de suite après la première guerre mondiale, la ville de Škofja Loka était très animée. L'ambiance dans la ville et l'influence de la révolution soviétique sur les prisonniers autrichiens est caractérisée par le cri qui retentit sur la place municipale à Škofja Loka: «Nous n'avons besoin d'aucun roi, nous

pouvons être seuls pour qu'il soit comme en Russie!». Le premier parmi plus grands groupes d'ouvriers après la première guerre mondiale se forma à Škofja Loka dans l'usine «Šešir». Ce furent les premiers ouvriers à Škofja Loka à s'organiser et à faire la grève. Au temps de la crise, les ouvriers chômeurs de la scierie du haut fourneau se rassemblaient à Železniki. L'auteur nous avertit de la grande influence, quoique brève, que subit la partie ouvrière de l'association de Faucon à Železniki, peu avant la deuxième guerre mondiale. Le village de Selce, presque oublié jusqu'ici dans les traités, est le plus remarquable par son organisation de toute la région traitée. Il y existait de 1918 à 1922 environ le parti social-démocrate le plus nombreux par ses membres.

L'auteur cite nom par nom les soldats revenants de la première guerre mondiale et nous avertit de l'influence et des solutions de la crise économique, dix ou quinze ans plus tard. La guerre civile de l'Espagne provoqua la scission des esprits. Quelques volontaires de la région de Škofja Loka y prirent part avec succès. On note aussi un nombre grandissant d'émigrés du littoral qui s'organisèrent à Gorenja vas et à Škofja Loka. La preuve de la plus grande conscience nationale fut donnée à Železniki dans les rapports avec les nationalistes allemands et par une grande démonstration organisée à Škofja Loka, le soir de 27 mars 1941 contre l'annexion de la Yougoslavie au Troisième Reich.